فەلسەفە و کۆرۆنا -2- ئازاد حەمە

بەشی دووەم

دڵسۆزی سۆسیال میدیای هاوچەرخ بۆ کۆرۆنا ڤایرۆس COVID-19

پەتای کۆرۆنا ڤایرۆس Coronavirus 2019(COVID-19) پێویستی بە دڵسۆزێک بوو هەواڵەکانی خێرا خێرا بگوازێتەوە ،باسیبکات و وتنیش ل□ بارەیەوە بهێنێتەگۆڕێ. ئەو خەونەی کۆرۆنا هاتەدی کە هیچ پاندێمیpandemic یەکیتر،لە سەدەکانی ڕابردوو و لە مێژووی پەتای ڤایرۆسدا،بەخۆیەوە نەیبینیبوو. کۆرۆنا ئێستا سوڵتانی پاندێمیەکانە و هەر لەگەڵ دەرکەوتنیشی ناوێکی درایە پاڵ کە شاینیەتی. خودی دەرکەوتنی جۆری ڤایرۆسەکە لە شێوەی کۆرۆنا(تاجی شاهانە) هەر ئەوەش کردی بەو کۆرۆناڤایرۆسەی ئەمڕۆ گۆی زەوی بە دەنگوباسی ئاشنان. کۆرۆنا ئێستا وەک پاندێمی سەردەمەکانی تر نییە.پاندێمی سەردەمەکانی تر هەواڵەکانی درەنگ گەیشتوون و کاردانەوەکانیش بەرامبەر مەترسییەکانی کاتی خایاندووە. ئەو دەمە نە پزیشکی لەم ئاستەی ئێستادا بووە و نەش مرۆڤایەتی ئەوەند□ زیر بووە و دانیشتوانی گۆی زەویش کە ئێستا 7،8 بیلی□ن((ل□ زمانی ئینگلیزی ئەمەریکی و بەریتانی دا بیلیۆن billion بەکاردەبرێت و لە زمانی ئەوروپای میلیاردmilliard، بیلیۆنێک بە مانای هەزار میلیۆن دێت)) ئەو کات چەند میلیۆنێک بووە. بە حوکمی سۆسیال میدیای هاوچەرخ،کە بە زەبری تێکنەلۆژیایەکی زانیاریی ئێلکترۆنی کاردەکات، کە بێ لایەن نییە و زۆرجاریش دروستکەری شڵەژانەکانمانە، کۆرۆنا بە چرکە تیایدەژین و تیامانادەژیت.ئەوەش ترسناکی تیا دروستکردوین و بە چرکە دەشێت لە کەسێکی نۆرماڵەوە ببین بە کەسێکی نانۆرماڵ ،لە ساغەوە بۆ ناساغ،لە تووشبووەوە بۆ چاکەوەبوو.

ئەمەش مانای ترسی لەوە خست مانایەکی سادە بگەیێنێت و ،ترسیش لە سێبەری کۆرۆنا و بەهۆی دۆستە هێژاکەی ئەم ڤایرۆسەوە ((سۆسیال میدیای هاوچەرخ))داهێنانی لە ترسا کرد و فۆڕمی تری بە ترس دا و کردیشیە ئازیزترین واتای خۆی.کۆرۆنا هەرکە لەگەڵ ترس یەکیانگرتەوە مەرگیان خو□ڤاندنی مەرگیش ئیشە گڵوباڵە تاریکەکەی کۆرۆنایە کە تەنگەژەی بێسنوری دروستکرد.زۆربەشمان ئەوە دەزانین کۆرۆنا کە لە ئێپیدێمی Epidemic یەوە بووەپاندێمی(

وشەی Pandémie، Pandemic) گشتگیری توشبوون و کەتووشی چەسپاند. وشەی پاندەمی کە ڕیشەیەکی یۆنانی هەیە لە دوو بەش پێکدێت: پان pãn واتە گشت و دەمی یان دەمۆس dēmos واتە خەڵک، بەمجۆرە پێکەوە دەبنە بە زۆرینەی خەڵک. ئەمەش دەشێت بە مانای ئەمە بێت: پاندەمی واتە گشتگیریی یان کەتوشی. سەرەتا گشت بیمارییەک یان ناساغییەک، بۆنموونە ڤایرۆسێک، ئێپیدەمییە و پاش تەشەنەسەندنێکی فراوان و خێرا بڵاوبوونەوە دەبێتە پاندەمی. کۆرۆناش بەیە بوو بە پاندەمی، چونکە تایبەتمەندیە بنەڕەتییەکانی بە پاندەمیبوونی تێدایە. واتە لەگەڵ کات، زۆر خێراش کات بە زاندن، کۆرۆنا بوو بە شتێک کە سنوری تێپەڕاند و تەشەنەی سەند. هیچ ناساغییەک لەکاتی تێپەڕینەت و بەسنور بڵاوبێتەوە دەبێتە پاندەمی، ئەمەش گشتگیریی لە ناساغبوون، کەتوشی لەگەڵ خۆی دروستدەکات و زاڵبوون بەسەری لە شوێن و ڕووبەرێکی دیاریکراودا ئەستەم دەکات. ئەوەش کە هەنووکە ڕوودەدات شتێک ئەوەیە کە گۆی زەوی تیای دەژیت. بەپێی مێژووی پاندەمیش بێت، لە یەکەم پاندەمییەوە کە تاعونی ئەنتۆنین Antonine Plague بووە تا COVID-19 مرۆڤ بە چەندین جۆری درم (پەتا، ناساغی) ئاشنا یە. بەپێی دیرۆکی ڤایرۆس بێت سەرەتای پاندەمی لە ساڵی 165 ی زاین دەستیپێکردووە و تا ساڵی 180 ی زاین بەردەوامبووە و 5 میلیۆنی کوشتووە کە ئەو کات گۆی زەوی 200 میلیۆنێک بووە. ترسناکترین پاندەمیش تاعونی سپانی بووە کە 40 بۆ 50 میلیۆنی کوشتووە و لە ماوەی ساڵانی 1918-1920 دا بڵاوبۆتەوە، کە ئەو کات گۆی زەوی 7،1 میلیاردێک بووە. ئێستا کە گۆی زەوی 8،7 میلیاردە ڕوون نییە قوربانیانی کۆڤید-19 چەند دەبێت! بڵاوبوونەوەی زۆرخێرای پەتای کۆرۆنا ڤایرۆسیش، لەچاو پەتاکانی تر، لێکەوتەی سەیری لێدەبێتەوە و لەگەڵگاتیشا شیاوی زۆرتر لە بەردەم تێریزەکردن دا دروستدەکات.

کۆرۆنا فەلسەفەی هەنایەگە

1. کۆرەنتین بوو بە ماڵەوە

ڕیشەی وشەناسی Etymology شیتەڵکاری بۆ وشەی کۆرەنتین Quarantine، وەک هەموو وشەیەکیتر، ئەنجامداوە و پێشماندەدات کە دیرۆکێک لە پشت مانا بەخشینەکەوە هەیە. بەپێی هەندێک سەرچاوە دیرۆکی بەکاربردنی وشەی کۆرەنتین بۆ سەدەی 13 بۆ 14 ی زاین دەگەڕێتەوە کە بە مانای "چل ڕۆژ" دێت. ئامانج لە کۆرەنتینکردن گۆشەگیرکردن و جیاکردنەوەیە بەهیوای پاراستنی کەسێک یان شتێک یاخودیش ئاژەڵێک لە ترسی ئەوەی نەبا دووچاری نەخۆشییەکی

کوشند□ بێت.کۆرۆنا،فەلسەفە و ت□ن□ی،دابڕان و جیاکردنەوە و گۆشەگیرکردنی شانبەشانکرد لەگەڵ وشەی کەرەنتین.ئەوەی ئێستا هەیە تەنیا کەرەنتینکردنێکی لۆکاڵی نییە،لەناو لۆکاڵ کڵوباڵی دروستکرد و لەناو کڵوباڵیش لۆکاڵی هێنایەکایەوە.کۆرۆنا کە بووەپاندێمی وایکرد وشەی کەرەنتین Quarantine لە ئاستێکی گڵوباڵدا بەرکاربرێت و پرۆسەی گۆشەگیرکردن و جیاکردنەوەی توشبوو لە ناتوشبوو، چاکەوەبوو لە توشبوو لەخۆبگرێت.هەر خودی وشەی کەرەنتین کە لەگەڵ کۆرۆنادا یەکانگیر بوو دەرکەوتەی کولتووری و ئۆنتۆلۆژی و کۆمەڵایەتی و سیاسیی جۆراوج□ری لێکەوتەوە و شوێنی پیادەکردنیشی کەوتە ماڵەوە.کۆرۆنا وایکرد ماڵەوە جێگای کۆمەڵگە بگرێتەوە. ماڵەوە بوو بە کۆمەڵگە گەورە بچووکەکەی تاکەکان،بووە جێگرەوەی یاریگا،مۆزەخانە،پارک،قاوەخانە،ریستۆرانت،مەلەوانگە و...وشەی کەرەنتین بەجۆرێک کەوتەگەڕ کە لەماڵەوەبوون و لەناوەوەبوونی لەخۆیداڕابەرجەستەکرد و تاڕادەیەک گشت گۆی زەوی لە ماڵەوەبوونی (Stay home،Restez chez vous،Остаться дома) پیادەکرد.واتە هەرکەسە لە شوێنی حەوانەوە و زێد و خانەخوێی خۆیدا مایەوە و جووڵە و هاتووچۆ و سەردان و سەفەر وەستێنرا.لەماڵەوەبوون و کولتووری لەگەڵ خودی خۆبوون بەرهەمی کۆرۆنایەکە کەرەنتینبوونی خستە ناو ماڵەوە و کولتووری گۆشگیری و تەنهایی کردە شتێکی □□زانە.کەرەنتین کە جێگای ماڵەوەی گرتەوە،ئیدی لەوێوە ماڵەوە لەوەکەوت کە تەنیا ماڵەوە بێت،ماڵەوە دەرچوو لە ماڵەوەبوون و بوو بە ئۆفیس و کارەگەو، واتای ماڵەوە لە ماڵەوەوە بووە شوێنی بەرهەمهێنانی پیشەسازی و ساغکردنەوەی کاڵا و سینەما و قاوەخانەی کولتووریش.

-2 شڵەژانی تایبەت بە COVID-19هەڵیداینە ناو دیلێمای ڕەوشتییەوە Ethical dilemma

کۆرۆنا جۆرێکیتر لە شڵەژانPanicی(ترسی ناگەهانی،هەراسانی) بۆهێنایین، ئەو تەنگەژەیەی بۆ مرۆڤی سەر زەوی دروستکرد کە بەهۆی سۆسیال میدیاوە هەمووی لێبەئاگاکراین،هەموو بووین بە بەشێک لەو شڵەژانە.دەسەڵاتەکان لە هەموو قوژبنێکی سەرزەوی□وە هەمان شتیان وت:"لەماڵەوە بمێننەوە".ترسی دەسەڵاتەکان لە کۆرۆنا هەر ترس نەبوو لە تەندروستی ئێمە ترسیش بوو لە دەسەڵاتی خۆیان،لەوەی نەبا ئاشکرابن خزمەتگوزاری تەندروستی لە ئاستی پێویستدا نییە.هەرچی ترسی ئێمەیە ترسە لە ناساغبوون،ترس لە ترسە گەورەکە،کە ترسە لە مردن.ئەم ترسە سەرلەبەر ڕەفتارمانی گۆڕی،زۆربەمان بەوە قایلبووین

لە ماڵەوە بمێنینەوە. ئەوە لەولاوە بوەستێت کە ئەرکێکی ڕەوشتیشمان بە مانەوەمان لە ماڵەوە بەجێگەیاند:ئەویتر The Other با نەخۆشنەخەین بوو بە ڕەوشتێکی ڕۆژانەمان، ئەم ڕەوشتەمان درایێ،واتە قەرزمانکرد،داوامانلێکرا ڕەوشتیبین.کۆرۆنا ، پاندێمییە نەحلەتیکە، فێری ئەوەی کردین ڕەوشتیبونمان بەجۆرێک بێت ڕەزامەندی ئەویتری لەسەربێت نەک خۆمان،لەماڵەوە بمێنینەوە بۆ پاراستی ئەویتر،لەکاتێکا ئێمە هەموو ئەویترین بەرامبەر بە کۆرۆنا.

کۆرۆنا خۆیەتی، کۆرۆنا "من"ە و وێڵی گشت "ئەویتر" ێکە.کەچی فەلسەفەی پۆست هۆلۆکۆست Holocaust/فەلسەفەی پۆست ئۆشویتزAuschwitzتکمان لێدەکات با لەتەک"ئەویتر" ڕەوشتیبین.ئەم جۆرەش لە ڕەوشتیبوون واتە یەکترساغکردن کە ئەوەش بە دوورکەوتنەوە ل□ یەک تر دێتەدی و ئەوەش دەزگا تەندروستیەکان بەختەوەردەکات. کەواتە ئێمە بەو ڕەفتارەمان خۆمان بەڕەوشتیکرد.خۆڕەوشتیکردن لەم حاڵەتە ویستی ئەوی ترە نەک خۆمان.هەندێکجار مر□ق ل□ ترسی ئەویتر ڕەوشتی دەبێت، ئەوە هەنووکەیە.ترس لێرە تەنیا سیاسی نییە بگرە مرۆیشە.ئێمە بۆ ئەوەی نیشانی ئەویتری بدەین کە مرۆین ڕەوشتیدەبین.ڕەوشتیبون لێرە ئەرکێکە بۆ قایلکردنی"ئەویتر"جێبەجێیدەکەین. فەلسەفە لێرە بە کۆرۆنا دەڵێت:ڕەوشتیبون با بەتێکی خاترانە نییە،لەپێناو نییە،هاوکات لەترسیشا نییە.ئەم جۆرە ڕەوشتیبوونەی کۆرۆنا هێنای وایکرد ئەویتر بەڕەوشتیبونی خۆمان شادمانبکەین،جا ئەوە دەسەڵاتی سیاسی تەندروستیی بێت یان دەسەڵاتی کۆمەلایەتی(خزم، هاوڕێ، هاوسێ، ناسیاو و ..)کەچی فەلسەفە وایناببینێت! فەلسەفە کۆرۆنا وەک جەنگ،جەنگی تەندروستی دەبینێت! بۆ لێڤیناسLevinas،کە تیۆریزەکەری بواری "ڕەوشتی ئەویتر""ە حاڵەتی جەنگ موڕال دەقرتێنێت.جەنگ تەنیا یەکێک نییە لە تاقیکردنەوەکانی ئەوەی ڕەوشت دەیژێت،جەنگ وادەکات ڕەوشت ببێتە گاڵتەجاری.جەنگ مانیفێستی (ئیعلانی)ئەویتر وەک ئەویتر(the other/L’autre)ناکات،جەنگ ناسنامەی هەمان(the same/le même) وێراندەکات.دەموچاوی بوون کە خۆی لە جەنگدا نیشاندەدات لە واتای گشتدا جێدەکاتەوە،کە ئەوەش فەلسەفەی ڕۆژئاوای داگیرکردووە".ڕوونە میراتی فەلسەفی ڕۆژئاوا لەم□و□زۆر وانەی ڕەوشتی فێرکردوین.بەو واتایەی هزری ڕەوشتی مر□ق ه□وراز و نشێوی خۆی هەیە ئەوەش لەکاتی شڵەژانەکانا دەردەکەوێت.لەبەرئەوەی شڵەژانەکان فێری وانەی خۆدەربازکردن،پاراستن و توشنەبوونمان دەکەن.

لەگەڵ شڵەژان موڕالmoral (ئاگار)ی مر□ق گ□□انیتێدەکەوێت. بۆنموونە،لەکاتی خۆدەربازکردن لە

ئاگربەربوونەوە، بوومەلەرزە،لافاو، بڵاوبوونەوەی پەتایەکی کوشندە،وەک ئەستا،لە هەموو ئەو کاتانەدا دیدی ڕەوشتی،ڕەفتار و هەڵسوکەوتی ڕەوشتی،ئاکاری تایبەت بەخۆی بەرهەمدەهێنێت.هەموو ئەوانەش مردنمان بیردەخەنەوە،بۆیە لەو دەزانەدا ڕاکردن و خۆپارستن،لەپێش هەموو شتێکەوە،لە مەرگە نەک لە شتێکیتر.ڕاستە ئەوە مافێکی مرۆییە و ویستێ بۆ مانەوە،لە پەیوەندی نێوان"من"و"ئەویتر"تێکدەدات.چۆن؟ بە پتەر ڕونکردنەوەی وتنە ڕەوشتییە درشتەکانی کۆرۆنا و پووچکردنی تێگەیشتنی فەلسەفییانەی کۆرۆنا بە پەیوەندی ڕەوشتی نێوان "من" و "ئەویتر" جارێکی تر دەگەڕێنینەوە لای بیرمەندی فەرەنسی لێڤیناس:""ڕەوشت پێویستە بناغەی خۆی لە ئەزموون دا ببینێتەوە،ئەمەش بەئەوەی ڕەوشت نەکرێت بگۆڕدرێت بە لۆژیکی کۆنتڕۆڵ و پێشبینی و گەمە". ئەم وتنە لێڤیناسییە بە "ئەویتر" ئەوەش دەگەیەنێت کە"ئەمە بەئاکار ناخەڵەتێین"، بەڵام بە لێڤیناس"ئاگایی شتێکی ڕەوشتییە و بوونی جیهانیش لەسەر ئەم ئاگاییە وەستاوە".کەوابێت کۆرۆنا ئەو تەماشاکردنە فەلسەفییەی کوشت کە پێیوایە لە ڕووبەڕووبونەوەدا(کاتێک ڕوخسارەکان بەرامبەر یەکدیدەبنەوە)هەست بە بوونی ئەویتر دەکەین.کۆرۆنا هەموو ئەویترێکی کردە"من"ێک،چونکە بۆ کۆرۆنا شتێک نییە ناوی"ئەویتر"بێت.تەنانەت مەرگیش.مەرگی هیچ "ئەویتر"ێک بۆ کۆرۆنا مەرگی"من"نییە،بەڵام لێڤیناس ڕێک بەپێچەوانەی کۆرۆناوە بیردەکاتەوە:"من بۆ تۆ ئەویترم دەکەوابێت مەمکوژە".ئاشکرایە کە،"من" لە هزری فەلسەفی لێڤیناس نازیێکە و "ئەویتر"یش جوولەکەکە.کۆرۆنا،کە خۆی نازانێت،نازیێکەیە و هەموو ئەمەش جوولەکەکەین بۆیە ئەستا هەموو لەسەردەمی هەلۆکەست داHolocaust دەژین نەک پۆست هەلۆکەست.

کۆرۆنتینە ئەشویتز Auschwitzە.گشت ئەمە لە خەمی ئەوەداین نەمرین،کۆرۆنا نەچێتە خوێنمانەوە.بەکورتی ئەمە جوولەکەی کاتی جەنگی جیهانی دووین.نازی چۆن بەدوای جوولەکەوە بوو ئاواش کۆرۆنا بەدوای ئێمەوەیە.پەیوەندی نێوان کۆرۆنا و ئێمەی کورد وەک پەیوەندی نێوان بەعسی و کوردە.نامەنەوێت ڕەوانەی ئۆردوگای زۆرەملێی سمود بکرێن،نامەنەوێت بمرین.کۆرۆنا و کورد واتە بەعسی و کورد.کۆرۆنا(نازی،بەعسی)بێباکە بەرامبەربە"ئەویتر".کۆرۆنا، وەک نازی و بەعسی، تەنیا لە خەمی خۆیەتی، چونکە بۆ کۆرۆنا ئەنجامدانی کردە کوشندەکانی سەروی گشت شتێکە.گشت ئەوروپاییەک واتە جوولەکە کۆرۆناش واتە نازیزم. کۆرۆنا بە دوای گشت تەندروستەکەوەیە،کە جارێ توشنەبووە. کۆرۆنا بەدوای ساغەکانەوەیە.نازیش بەدوای جوولەکەوەیە،ئەو جوولەکە تەندروستەی وەک لێڤیناس، هەنا

ئەرەنــــت Arendt و هاوشێوەکانیــــان بیــــــردەکەنەوە،کە بەخۆشاردنەوە، بەهەڵاتن، بەخۆدەربـــازکردن و بەخۆونکــــردن گشـــت جوولەکەیەک لە دەست نازییەکان ڕزگاری دەبوو.ئێستاش هەمان شتە: بەلەماڵەوە بوون، بەدوورە پەرێزی، بەخۆتەنهـــا کردن، بەنەکەوتنە نـــاو ڕووبەڕوو بـــوونەوە ساغـــدەمێنینەوە و پلانەکـــانی کەرە نـــاش پووچەڵــدەکەین.کوردی ئێســتا وەک کـــوردی ســەردەمی بەعــس کێشەی ڕووبەڕووبوونەوەی بۆ دروستبووە. بەعس دەیویست کوردی ساغ بکوژێت،لای بەعـــس پێشمەرگە کەســـێ ســـاغەکەبوو! بەعس ڕقـــی لە کــــوردی پارتیزان، بەرهەڵســـتکاربوو.کەرەناش دوژمنـــــی بەرهەڵســــتکاری Resistance یە(مقـــاوەمە). ئەو لەشەی بەرهەڵســـتکار بێــت دەخـــوازێت تەفروتونـــای بکـــات. بۆیە کەرەنـــا بەدوای تەندروستـــەکانەوەیە لەهەر شـــوێنێک بن،هەرچـــی ناتەندروستـــەکانە دەمێکە مســـۆگەریکردون، خەمـــی گەورەی کەرەنـــا ساغەکـــانە.خەمی گەورەی بەعـــس ئەو کـــوردانە بـــوو بەرهەڵستکاربوون. بەعـس مـامەڕیشە، خاڵەشەهـاب، شەهیـد ئـارام و هاوڕێکانی بە دوژمنی سەرسەختی خۆی دەزانی،هەروەک کەرەنا گشت تەندروســتێک بە دوژمنـــی خۆی دەزانێـــت یـــان نازییەکـــان کە گشـــت جوولەکەیەکیان،لەماوەی جەنگی جیهانی، بە ئەویتر دەزانی.ئەویترەکی ساغی بەرهەڵستکار کە شایانی مردنە.نازییەکان جوولەکە پەککەوتە و پیرەکانیان هەر زوو لەناو دەدا و دواتر کاریان لەسەر ساغەکان دەکرد.لێــرە گشت یەکێــک لە ئێمە دەکارێت،وێناکردنەکـــان گەورەتـــر نیشانبدات و باس لە جووڵەی کەرەنا بکات کە تەکان بەرەو دەرەوەی سنور و جوگرافیای خۆی دەدات: گەڕانی کەرەنا بەدوای نەیارەکانی،کە ساغەکانن،وێناکانیش گرنگە بە تەقەلای نازییەکانەوە گرێبدرێنەوە لە دۆزینەوەی جوولەکەکـــان لەهەر شـــوێنێک بـــن تـــا دەگـــاتە ئەوەی وێنـــاکردنەکە ڕوو لە شـــاخ بنێــت،لەو شـــوێنەی کـــورد ڕووبەرێـــک بە بەرهەڵستکاری و”وتنی نەخێر” بەعس دەدۆزێتەوە ، کە کەرەنای جەستەی سیاسیی ئەو دەمەی کورد بوو.

وێــڕای ئەوەی لای ســەرەوە لەســەر پـــانیک لە ســەردەمی کەرەنـــا و کاردانەوەی لەسەر گفتوگۆی”من”و”ئەویتر”وترا ئەوەش دەخەینەسەری کە،لەگەڵ هەمـــوو پـــانیکێک ئاکارکـــاریMorality مـــرۆڤ گۆڕانـــی دێتەسەر. بەپێی پانیکەکان ئاکارکاری،یان ڕەوشتکاری، کاردانەوەی جیا لەسەر بەها و پرینسیپەکان،لەسەر بنەمای ئەو شتەی خۆی وەک شتی ڕەوشتـــی دەنێتەناساندن و ڕەفتـــار و کـــارەکتەری مرۆڤەکـــان دیاریـــدەکات،دادەنێت.ئەوەی زۆر ســەیرە لێـــرە ئەوەیە کە کەرەنـــا ئاکارکاری:سیاسی،خێزانی،تەندروستی تا دەگاتە ئاکارکاری سێکسی ،هاوڕێیەتی،خۆشەویستی،هاوســێیەتی …گۆڕی.مەبەســت،کەرەنا دەزەکـــی ڕەوشتـــی تـــایبەت بەخۆی هێنایەسازانـــدن.مرۆڤەکان لە ترســـی مەرگ و

ویستی تەندروستبوون زۆر بەهای کۆمەڵایەتی و ڕۆحی و جوانکاریان پێشلکرد.کۆرۆنا لە سەرانسەری دونیا دەزی هاوڕێیەتی،هاوسێیەتی،نەک لەنێوان کەس و گرووپەکان بگرە وڵاتانیش(ئەوەی کوبا بە ئیتالیایکرد هاوسێ/هاوڕێ سیاسییە ئابوورییەکانی بەینەکرد)لە ڕادەبەدەر لەکەدار و زامدار کرد.کۆرۆنا پەتایەکی کەم وێنەیە،لەکاتێکدا دەرکەوت کە دانیشتووانی گۆی زەوی خۆی لە 8میلیارێک دەدات.پەتاکانیتر کەمتر لە کۆرۆنا کوشندەتر و سامناکتر نەبوون،لە ئەو هەڵایەیان بەخۆیانەوە نەبینی.ئەدی بۆ ئەوە بە کۆرۆنا کرا؟نەک هەر لەبەرئەوەی ئەو کات گۆی زەوی لە ئێمئێستا زۆرتر نەبووە و قووربانییەکان کەمتربوونە،لەبەرئەوەش کە ئەوکات ئەمەریکا یەک نەدەزرابووەوە،چینێک نەبوو لەسەر ئابووری گشت ئەویترە زە بەڵاحەکان مەترسیبێت،جەمسەرە ئابوورییە-
ئەتەمییەکان(هیندستان،ڕووسیا)بوونیاننەبوو،کەسایەتی ئەوروپای لەڕێگای وتارەکانیەوە ((مۆدێرنە و ڕۆشنگەریی و تەکنەلۆژیای ئەلکترۆنی)) نەدەهاتەناساندن.ئێستا هاوکێشەکە جیایە.ڕۆژئاوا خۆی بە سەرچاوەی ڕێوشت دەزانێت. ڕێوشت شمەکەکە لە ڕۆژئاوا لە سەبەری ئەو وتارانە بەرهەمدێت.کۆرۆنا هاتوە تا بیرکردنەوە ڕێوشتییەکانی ئەو وتارانە تەکبشکێنێت و ڕۆژئاواش بخاتە قۆناغی بەرهەڵستکارییەوە،وانەش بە دەزگا تەندروستییەکانی ڕۆژئاوا سەبارەت بە شەڕی مانەوە بەڕێتەوە.باشە بۆ ڕۆژئاوا؟چونکە نوێنەرایەتی جیهان دەکات.ڕاستە لە کۆرۆناوە،لەم پاندەمییە هەنووکەییەوە،فێری ئەوەبووین چۆن دەزگا تەندروستییەکانمان بەهێزبکەین و چۆنیش خۆمان تەندروستئامێز ڕابگرین،موخابن ئەمە دوا گریمان نییە بەدەست ڤایرۆسەوە و دەرکەوتن و سەرهەڵدانی پاندەمیەکانیش هیچ کات ئاسان نەبووە دەستنیشانکردنیان.دوژمنە نەبینراوەکە ناوە دەقاودەقەکەی پاندەمیەکانە، نەک هەر ئەم پاندەمییە بگرە ئەوانەش جارێ نین و لەدایکنەبوون.پاندەمیەکان هەمیشە دەبن،چونکە ئەمە هەین.ئەو زیندوو نییە،زیندووەکە ئێمەین و خۆراکی مانەوەیشین.
COVID-19،خۆی و شڵەژانە لەناکاوەکانی،لەسەرەخۆ ئەو ترس و هەراسانییەی بەهێناین کە لەوسەرەوە شڵەژانەکەی پێشنداین و هەمدیس لەسەرەخۆ فرێیداینە ناو تەنگەژەی ئاکاری Moral Dilemma یشەوە.
لەگەڵ خێزان،هاوسێ،هاوڕێ،ناسیاو کەوتینە دزێکی ڕێوشتی نابەجێ و هەڵەشێکی ئاکاری و بەزمێکی ڕەفتاری ئەوتۆوە کە یەک شت لەنێوان دوو شتدا هەڵبژێرین:یان سەردانیبکەم و لێیبپرسمەوە یاخود خۆمی لێنەناسکەم و پشتیتێبکەم کە ئەوەش تەندروستیم بەدەهێنێت.شەڕ و سەرئێشە ڕێوشتییەکە لە پێناو هەڵبژاردنی باشترین، بەسودترین بوو.کەوتینە نێوان دوو شت کە دەبێت یەک لەو دوو شتە

هەڵببژێرین،کە لە خودی خۆیدا هەردووکیشی کێشاوین.ئەوەی وتمان بەکوردی خۆمان بەم جۆرەی لێدەت:بچم هەر وەی و نەچم هەر وەی.قووتابخانە فەلسەفییەکان زۆریان لە سەر کێشەی دیلەمای ڕەوشتی Ethical dilemma وتووە و پێشیانوایە مرۆق هەڵبژاردەکەی لە نێوان دوو شتی ناکۆکدا دەبێت و ئەوەش داوای ئەوەی لێدەکات ئەوە هەڵبژێرێت کە بەکەمترین زیان دەکەوێتەوە. ئەوەی لێرە بە فەلسەفەی ڕەوشت جێی تێڕامانە ئەوەیە،چەند هەڵبژێراوەکە ڕەوشتییە؟بچین لەم باردوۆخە سامناکە سەردانەکەمان بکەین یان لەمالەی خۆمان دانیشین و هەقی کەسمان نەبێت؟ کامە باشە؟کێشەی باشە لێرە لەوەدایە کە بێ لایەن نییە.باش بۆ من ئەوەیە کە نەیەم و تۆ ناساغم نەکەیت.وەڵامی ئەم پرسیارە پەیوەندی بەوەشەوەیە هەڵبژێررا و چەند بە هەڵبژێر بە کەڵکە و دواتر سودی هەڵبژێراوەکەش بە باشییەکەیەوە دەپێورێت،باش بۆ من وەک باش نییە بۆ تۆ. بۆ؟ چونکە کردەی ڕەوشتی لە دەزی وادا دەبێت بە کردەیەکی ڕەوشتی ناکۆکئامێز Ethical paradox. بەم شێوەیە پرسیارە بنچینەییەکە لە پرسی دیلەمای ڕەوشتی خۆی لە سوود،باش،دا کۆدەکاتەوە و پشتکردنیشە لە زیان،خراپ،.باشترین و خراپترین،ئەوەشیان لە دیدی فەلسەفییەوە،لە ڕوانگەی بزووتنەوە فەلسەفییە ڕەوشتییەکانەوە وتن و ئارگومێنتی جۆراوجۆری لەکەوتوەتەوە. ئەو شتەش کە لەناو کردە ڕەوشتییەکەدا پارادۆکسال ەparadoxical ئەوە لە خودی خۆیدا ناکۆکئامێزە و بگرە دژەکیش لە ناخی خۆیدا بەخۆودەکات. بەمە ڕەگەزەکانی ناو شتەکی"پارادۆکسالی ڕەوشتی"لەڕووی لۆژیکییەوە ناکۆک و دژن و لەتەک خودی خۆشیاندا یەکناگرنەوە.شتەکیش کە ڕەوشتی بێت و هاوکات پارادۆکسال بێت فەلسەفە ئیشی لێرە ئەوەیە ئەو حاڵەتە پارادۆکسالە یەکلای بکاتەوە((نەک تەنیا باش لە خراپ،بەڵکو باش لە باشتر و لەوەش جیاکاتەوە چ باشەک بۆ من باشە کە ڕەنگە هەمان باش بۆ تۆ باش نەبێت)).ئیشی فەلسەفەی ڕەوشتی لەم حاڵەتەدا یەکلاخستنی ئەو کێشەیەیە خۆی وەک کێشەی ڕەوشتی ناکۆکئامێز نمایشدەکات، کە لە ڕیشەدا و هەر لەسەرەتاشەوە نە پەسەند و نەش شایان بووە.کۆرەنا ڤایرەس دەقاودەق ئەمەی کرد.پارادۆکسی هێنا و لەناومانیشا بەخۆویکرد و پەرشوبڵاویشیکردەوە، بەڵام کۆرەنا کۆمۆنیست نییە، ڕقیشی لە دادپەروەرییە.

هەروەک وتمان بەدوای تەندروستەکانەوەیە،بەدوای ئەوانەوەیە کە دەڵێن ئەمە لەشمان بێ عەیبە.لەبەرئەوەی کۆرەنا یەکسانە بە مەرگ،مەرگیش،لێڤیناس وتەنی،دیکتاتۆرە. مەرگ دێت و ئیشی خۆی دەکات و دەڕوات.مەرگ ، بەبۆچوونی ئەو بیریارە فەرەنسییە، گوێنەگرە و

سەرقاڵی کاری خۆیەتی و بەس. بۆیە کەرەنا مەرگە چونکە خراپە گەورەکەیە. بەسود نییە لەرە بەچوونەکی بادیو Badiou بەسەربکەینەوە کاتەک"ڕەخنەی ڕەوشتی سەردەم دەکات و ئەم ڕەوشتەش بە ڕەوشتەکی هیچگەرا ناودەبات"ئەمەش وادەکات بادیو وەک هەڵوەستەک دژ بە فەلسەفەی ڕەوشتی هاوچەرخ باشە بەجۆرەک ڕوونبکاتەوە کە خودی باشە ببەتە تەگەیشتن لەسەر ئەو شتەی ناودەنرەت خراپە. لە دیدی بادیودا"خراپە بوونی هەیە، لە خراپەی ڕادیکال بوونی نییە"."بادیو ڕەتیدەکاتەوە هولوکەست Holocaustخراپەیەکی ڕادیکال بووبەت". نەک هەر ئەوە بگرە بە بادیو"ڕەوشت تەنیا سە ناوی هەیە: تەرەر، خیانەت و کاتەسترۆف(موسیبەت، بەڵا)". پرسیارەکەی ئەمە کەلەرە ڕوبەڕووی بادیوی دەکەینەوە ئەمەیە: کەڤید-19دەشەت بە کاتاسترۆف سەیربکرەت؟ گەر بەوە سەیرکرا لەگەڵ تەرزی قیامەت، کەتای جیهان Apocalypse، یەکناگرەتەوە؟((ئەمەیان لە بەشەکی تایبەت دەبینەوەسەری)). بەیشە وادەبینە گە، چونکە کەرەنا فەری ئەو وانە موڕالیزەشی کردینکە، ئەو شتەی شڵەژان و پەشەوی دروستدەکات ڕادەی خۆپەرستی تاکەکانی ئەو کەمەڵگەیەی شڵەژان و پەشەویەکەی تیا دەخولەتەوە بەرزدەبەتەوە. لە هەچ کەمەڵگەیەک شڵەژان و پەشەوی زیادیکرد کەردەی ڕەوشتی دەکەوەتە ژەرپرسیارەوە، ئەرک و بەرپرسیارییە ڕەوشتییەکان ڕوو لە کەمی و لاوازی دەنەن. مرۆڤەکان بە کەمکردنەوەی شڵەژان و پەشەویان دەکەونە دەخی خۆپەرستن egoisەوە، خۆپەرستییەکە کە ویستەکی مرۆییە بە مانەوە لە قاوغی خۆپارستن دەردەکەوەت، خۆپاراستن لەو شتەی شڵەژان و پەشەویی دروستکردوە، لەم حاڵەتەدا کەرەنا ئەو کارە دەبینەت. کەرەنا کە شڵەژان و پەشەویهەنەرە، ئەرک و بەهاکان تەسک و هیچگەرا دەکات. گەرچی خۆپەرستییەکە، خۆویستییەکە، خەی بەشەوەیەک دەردەخات کە ڕیشاڵی ڕەوشتی هەیە، لە لەتەک پەشەویەکەدا یەکدەگرتەوە و سەیرەکە لەوەشدایە خۆویستییەکە وەک کردەیەکی ڕەوشتی سوودئامەز خۆینمایشدەکات. لەرە خودپەرستی ڕووتەکی ڕەوشتی وەردەگرەت کە بە واتا فەلسەفییەکەی دەبەت بە خودپەرستی ڕەوشتی Ethical egoism . ئەمە واتە چی؟خودپەرستی ڕەوشتی بنەمایەکی سوودگەرای هەیە. ئەو کەسەی خودگەری ڕەوشتی پیادەدەکات لە سەنگەی کەڵکخوازییەوە ئەنجامی دەدات. لەرە ئەم کردەیە خەی لەگەڵ کەرەنا یەکدەخات. ئەستا هەموو لە سەردەمی کەرەنادا خودپەرستەکی ڕەوشتیین. بە؟ لەبەرئەوەیکە کەرەنا پانیک هەنەرە، ڕاڕایی و هەراسانیەکی لەگەڵ خەی هەناوە کەم وەنەشە. بە جوولەکەکان بە هەلەکەست Holocaustناودەبرەت، چونکە لەماڵەوە بوونی جوولەکەیەکی ئەرتەدەکس و نەچوونی بە عیبادەت لای"دیواری ڕۆژئاوا لە ئوروشەلیم"لەناوبردنی

تووخمی جوولەکە دەگەیەنێت((هەروەک بینیمان لە میدیاکانا چۆن جوولەکە ئەرتەدەکسەکان لەگەڵ پۆلیسی ئیسرائیلی بەشەڕدێن لەسەر قەدەغەکردنیان لە چوون بۆ لای دیواری ڕۆژئاوا))، بۆ ئەمەریکایەکان بە مانای دووەم تراژێدی دێت دوای 11 سێپتەمبەر، ئەی بۆ ئێمەی کورد؟ بەکومان جینۆسایدەکانمان، کە ئەوانەش مردن و قڕبوونمان، بیردەخەنەوە. ئەوەی لایسەرەوە لەسەر کۆرۆنا، وەک هەنەری شڵەژان و پەشێوی، وترا وادەکات بەڵێین، کۆرۆنا کارتەکردنی نەگەتیقانەی ڕەوشتی لێرە و لەوێ لەسەرمان دانا و کردەی ڕەوشتی ناجۆریشی تیاچاندین کە ئامانجی سەرەکی خۆپاراستن بوو لەو ترسەی کە جارێ ڕوونیە ئایندەکەی. موخابن هەنووکە شڵەژانەکە بەجۆرێکی ترسناک میوانمانە. میوانێکی ناوەختەی ناخۆشەویست. هاتووە بۆ ئەوەی بپرسێت و بە گوێشمانا دەچرپێنێت: من شڵەژانی سەردەمم و شای شڵەژانەکانیشم. سۆسیال میدیای ئەلکترۆنیش درێغینەکرد لە گەردووناویبوونی. بەهۆی کۆرۆناوە ڕەوشتی پانیک سەرلەنوێ بووەوە بە باس، واشیکرد ڕەوشت لەڕووی یاسایی، ئاینیی، سیاسییەوە گفتوگۆی بەردەوامی لەسەر بێت. نەچوونەدەرەوەمان خۆی ڕەوشتیکرد. ڕەوشتیبوونمان یەکسانبووەوە لەگەڵ ترسی سزادان و غەرامەکردن. COVID-19 پابەندبوونی بە ڕەوشت لەگەڵ خۆی بە دیاری بەهێنایین. دەمێکە ئاوا ڕەوشت نەبۆتە بابەتی سیاسی و یاسایی و کۆمەڵایەتی. ناوی خوا لەگەڵ هاتنی پانیکی COVID-19 جاران زۆرتر لە بەکاردەبرێت. ترس لە مەرگ، یەزدان، کۆتای جیهان، ئاوابوون و قیامەت جارێکیتر بوونەوە بە بابەتی فەلسەفەیی لەگەڵ کۆرۆنا.

ئازاد حەمە

ماویەتی….